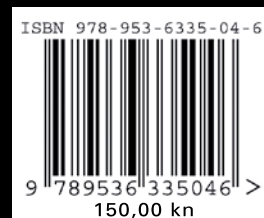

HRVATSKO ARHEOLOŠKO DRUŠTVO
MUZEJ CETINSKE KRAJINE
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U CETINSKOJ KRAJINI

RADOVI KOLOKVIJA
RIMSKA VOJSKA U PROCESU ROMANIZIRANJA
PROVINCIJE DALMACIJE

Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

Vol. 27	God. Year	2011.	S. P.	1-380	Zagreb, 2011.
---------	--------------	-------	----------	-------	---------------

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U CETINSKOJ KRAJINI
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE CETINA DISTRICT

RADOVI KOLOKVIJA
RIMSKA VOJSKA U PROCESU ROMANIZIRANJA PROVINCIJE DALMACIJE
PAPERS PRESENTED AT THE SYMPOSIUM
ROMAN ARMY IN THE ROMANISATION PROCESS OF THE PROVINCE OF DALMATIA

HRVATSKO ARHEOLOŠKO DRUŠTVO
MUZEJ CETINSKE KRAJINE
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

CROATIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY - ZAGREB - *Founded 1878*

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
IN THE CETINA DISTRICT**

CONFERENCE

Sinj, October, 10-13 2006

HRVATSKO ARHEOLOŠKO DRUŠTVO - ZAGREB - *Utemeljeno 1878. god.*

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA
U CETINSKOJ KRAJINI

ZNANSTVENI SKUP

Sinj, 10.-13. listopada 2006.

Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

Izdanja HAD-a

Vol. 27   God.   2011.   S.   1-380   Zagreb, 2011.
Year   P.

ISSN 0351-8884

ISBN Hrvatsko arheološko društvo   978-953-6335-04-6

ISBN Muzej Cetinske krajine   978-953-56885-0-1

ISBN Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu   978-935-175-404-0

UDK: 902.2(497.5-37 Cetinska krajina)(063)

IZDANJA HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA
SVEZAK 27

CROATIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY EDITIONS
VOLUME 27

Nakladničko vijeće:
Editorial Committee:

Sanja Ivčević, Tatjana Kolak, Daria Ložnjak - Dizdar,
Emil Podrug, Domagoj Tončinić

Odgovorni urednici:
Editors:

Anita Librenjak: Arh. istraživanja u Cetinskoj krajini, Domagoj Tončinić:
Kolokvij - Rimska vojska u procesu romaniziranja prov. Dalmacije

Uredništvo:
Editorial Board:

Jacqueline Balen, Hrvoje Potrebica

Prijevod:
Translation:

Danica Šantić

Lektorica:
Lector:

Katja Tresić-Pavičić

Oblikovanje:
Graphic design:

Srećko Škrinjarić

Nakladnici:
Publishers:

Hrvatsko arheološko društvo, Muzej Cetinske krajine
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Tiskara:
Printed by:

Tiskara Zelina d. d., Sveti Ivan Zelina

Naklada:
Print run:

500 primjeraka
500 copies

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 782672.

Anita Librenjak		Ivana Ožanić Roguljić	
Pregled arheoloških istraživanja u Cetinskoj krajini od 1980. do 2006. godine <i>Survey of archaeological excavations in the Cetina District (Cetinska krajina) between 1980 and 2006</i>	9	Otok - Mirine <i>Otok - Mirine</i>	267
Stanko Piplović		Franko Oreb	
Antički nalazi u Sinjskom kotaru na prijelazu XIX. u XX. stoljeće <i>Roman finds at Sinj District (Sinjski kotar) at the turn of 19th to 20th century</i>	33	Dopisivanje o. Petra Bačića Krstitelja iz Sinja s Franom Radićem, urednikom "Starohrvatske prosvjete" <i>Correspondence between f. Petar Baptist Bačić from Sinj and Frano Radić, the Editor of "Starohrvatska Prosvjeta"</i>	277
Tomislav Šeparović		Radovi kolokvija	
Novac s Garduna u Muzeju Cetinske krajine <i>Coins from Gardun in the Museum of the Cetina District (Cetinska krajina)</i>	49	Rimska vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije <i>Papers presented at the Symposium Roman army in the Romanisation process of the province of Dalmatia</i>	
Dino Demicheli		Miroslav Glavičić	
Neobjavljeni antički natpisi iz Muzeja Cetinske krajine i zbirke Franjevačkog samostana u Sinju <i>Unpublished ancient roman inscriptions belonging to the Museum of the Cetina District and to the Franciscan Monastery Collection in Sinj</i>	69	Arheološka istraživanja amfiteatra u Burnumu <i>Archaeological excavations of the amphitheatre in Burnum</i>	289
Miroslava Topić		Luka Bekić	
Nalazi s Čitluka u fundusu Muzeja Cetinske krajine <i>Finds from Čitluk in the Collections of the Museum of the Cetina District (Cetinska krajina)</i>	99	Andetrij, rimsko vojno uporište. Topografske odrednice <i>Andetrium, Roman military stronghold</i>	315
Sanja Ivčević		Radoslav Dodig	
Antičke fibule iz vojnog logora Tilurij (Gardun) <i>Roman fibulae from military camp Tilurium (Gardun)</i>	161	Rimski kompleks na Gračinama. Vojni tabor ili...? <i>Roman complex at Gračine. Military camp or ... ?</i>	327
Zrinka Šimić-Kanaet		Adnan Busuladžić	
Rimske svjetiljke iz Tilurija <i>Roman lamps from Tilurium</i>	187	Neki primjeri rimske vojne opreme iz Mogorjela <i>Some samples of Roman military equipment from Mogorjelo</i>	345
Dubravka Čerina		Domagoj Tončinić,	
Osam amfora iz arheološke zbirke Muzeja Cetinske krajine <i>Eight amphorae from archaeological Collection of the Museum of the Cetina District (Cetinska krajina)</i>	219	Angela Tabak,	
Marinko Tomasović		Anita Librenjak	
Arheološka topografija lijeve strane donjeg toka Cetine <i>Archaeological topography on the left bank of the Cetina River lower course</i>	229	Rimski vojni pečati u Cetinskoj krajini <i>Roman military stamps in the Cetina District (Cetinska krajina)</i>	361

Radovi kolokvija
Rimska vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije
Sinj, 13. listopada 2006.

Papers presented at the Symposium
Roman army in the Romanisation process of the province of Dalmatia
Sinj, October, 13th 2006

Program kolokvija
Program of the Symposium

Marin Zaninović
Rimska vojska u Iliriku
The Roman Army in Illyricum

Domagoj Tončinić
Angela Babić
Anita Librenjak
Rimski vojni pečati u Cetinskoj krajini
Roman military stamps in the Cetina District (Cetinska krajina)

Mirjana Sanader
Rimski legijski logor Tilurij
Roman Legionary Fortress Tilurium

Miroslav Glavičić
Željko Miletić
Burnum, vojni logor i civilna naselja
Burnum, the Military Fortress and the Civil Settlements

Teodora Tomasevic Buck
Vindosnissa – vojni logor legije XI *Claudiae piae fidelis*
Vindosnissa – the Fortress of legio XI Claudia pia fidelis

Adnan Busuladžić
Neki primjeri rimske vojne opreme iz Mogorjela
Some samples of Roman military equipment from Mogorjelo

Janka Istenič
Rimska vojska i rana romanizacija područja današnje Slovenije
The Roman Army as a Factor of early Romanisation in Slovenia

Kristina Džin
Prikaz oružja na javnim građevinama *Coloniae Polae*
Representations of Weapons at Public Buildings at colonia Pola

U okviru znanstvenoga skupa Hrvatskoga arheološkog društva u Sinju je 2006. godine prvi put organiziran tematski i pozivni kolokvij. Tema kolokvija bila je Rimski vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije. Organizacija kolokvija povjerena je Domagoju Tončiniću s Odsjeka za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Ivanu Radmanu Livaji iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu.

Na kolokviju se nastojalo prikazati stanje istraživanja i trenutačne spoznaje o rimskoj vojsci i njezinoj ulozi u procesu romaniziranja provincije Dalmacije. Zato su se ponovno razmotrila pitanja o povijesti rimskoga osvajanja Ilirika, o ulozi rimske vojske u gospodarstvu provincije Dalmacije, o materijalnoj i duhovnoj kulturi rimske vojske te o utjecaju naseljavanja veterana u unutrašnjosti provincije na njezinu urbanizaciju. U tome je kontekstu bilo važno predstaviti trenutačne spoznaje o najvažnijim vojnim nalazištima u provinciji Dalmaciji, prvenstveno o dvama legijskim logorima na kojima su se posljednjih nekoliko godina provodila intenzivna arheološka istraživanja (*Burnum* i *Tilurium*). Isto tako raspravljalo se o nalazištima na kojima ili nije bilo arheoloških istraživanja ili ona dosad nisu bila objavljena na zadovoljavajući način (*Andetrium*, *Bigestae* i *Mogorjelo*).

Osim profesora Marina Zaninovića kojemu je, između ostaloga, rimska vojska već nekoliko desetljeća predmet znanstvenoga istraživanja, u

radu kolokvija sudjelovali su i drugi stručnjaci iz Hrvatske i inozemstva. Tako su o svojim iskustvima i spoznajama iz Hrvatske izvijestili hrvatski znanstvenici Angela Babić, Luka Bekić, Kristina Džin, Miroslav Glavičić, Anita Librenjak, Željko Miletić, Mirjana Sanader i Domagoj Tončinić, iz Bosne i Hercegovine Adnan Busuladžić i Radoslav Dodig te Janka Istenič iz Slovenije i Teodora Tomašević Buck iz Švicarske.

U radu kolokvija sudjelovali su i brojni zainteresirani kolege arheolozi. Postavljena pitanja i živa diskusija pridonijeli su uspješnosti kolokvija. Naravno, najviše je zanimanja bilo za nova istraživanja legijskih logora u Burnumu i Tiluriju jer nakon dugo vremena odgovori na otvorena pitanja proizlaze iz arheoloških istraživanja, a ne temelje se samo na epigrafskim spomenicima i slučajnim nalazima.

Domagoj Tončinić

In 2006 in Sinj, during the Croatian Archaeological Society Conference, a symposium with themed sessions and invited lecturers was organised. The topic of the symposium was “Roman army in the Romanisation process of the province of Dalmatia.” The organisers of the symposium were Domagoj Tončinić from the Archaeology Department, Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb and Ivan Radman Livaja from the Archaeological museum in Zagreb.

The goal of this symposium was to show the situation in research and current understanding of the Roman army and its role in the Romanisation process of the province of Dalmatia. On that occasion many questions were reassessed: the Roman conquest of Illyricum, the role of the Roman army in the economy of the province of Dalmatia, the material and spiritual culture of the Roman army, but also the influence of veteran population in the inner part of the Province on its urbanisation. In this context it was important to show current understandings about the most important military sites in the province of Dalmatia – first and foremost the two legionary fortresses that have undergone intensive archaeological research during the last few years - Burnum and Tilurium. Other sites that have not been researched at all and those that have not been adequately published, such as Andetrium, Bigestae and Mogorjelo, were also discussed.

Except Prof. Dr. Sc. Marin Zaninović, to whom, among other things, the Roman army has been the scientific objective for several decades, other experts from Croatia and abroad also participated in this symposium. Angela Babić, Luka Bekić, Kristina Džin, Miroslav Glavičić, Anita Librenjak, Željko Miletić, Mirjana Sanader, Domagoj Tončinić from Croatia, Adnan Busuladžić and Radoslav Dodig from Bosnia and Herzegovina, Janka Istenič from Slovenia and Teodora Tomašević Buck from Switzerland gave reports of their experiences and understandings.

Except for the experts mentioned above, many other archaeologists interested in this topic also participated in the symposium. The questions raised and the lively debate added to the symposium’s success. Of course, the participants showed the biggest interest in the new research of legionary fortresses in Burnum and Tilurium because, for the first time, we can base our answers on archaeological research and not only on epigraphic monuments and random finds.

Domagoj Tončinić

LUKA BEKIĆ

ANDETRIJ, RIMSKO VOJNO UPORIŠTE. TOPOGRAFSKE ODREDNICE

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno: 27. 5. 2007.

UDK 904:355.674](497.5 Gornji Muć)"652"
904:711.4](398 Andetrium)

Luka Bekić

Hrvatski restauratorski zavod

Nike Grškovića 23

HR-10000 Zagreb

rovinj1@yahoo.com

Sve naše dosadašnje spoznaje o Andetriju svakako su nedostatne, uzimajući u obzir da se radi o povijesno i arheološki iznimno značajnom nalazištu. O tome zašto ovdje nisu obavljena nikakva sondiranja, a kamoli iskopavanja još od 19. st., dalo bi se raspravljati, ali sigurno je potrebno obraditi barem one spoznaje koje dosad imamo. Prilikom proučavanja teme za potrebe magistarskog rada "Ilirski i rimski Andetrij", nekoliko sam puta obišao prostor Gornjeg Muća te proučio sve pokretne nalaze koji su bili dostupni u arheološkim muzejima u Splitu i Zagrebu. Kako je okvir ovog rada preuzak za izlaganje svega što je poznato, za potrebe predavanja pripremio sam referat o topografskim odrednicama nalazišta, jer je to i do danas otvoreno pitanje. Pitanje delmatske gradine neraskidivo je vezano uz položaj rimskog tabora i naselja, tako da je na ovaj problem potrebno gledati u cjelini.

Uvod

Andetrij je ime delmatske gradine i kasnijeg rimskog tabora te naselja koje se nalazilo u Mućkoj dolini. Andetrij je dosad bio poznat kao delmatska gradina na kojoj se dogodila ključna bitka na kraju Batonova ustanka protiv rimske vlasti. Isto je tako poznato kako je rimska vojska kao pobjednik smjestila u Mućkoj dolini svoje vojne postrojbe, te je rimski vojni tabor ondje ostao nekoliko stoljeća. Delmatska gradina Andetrij nalazila se najvjerojatnije na položaju Čukova greda, na obroncima Svilaje, sjeverno od današnjeg Muća Gornjeg. Gradina je sagrađena na lako branjivom položaju te je dobro utvrđena. Čini se da ipak nije bila stalno naseljena, već je služila kao pribježište zajednicama Delmata koje su živjele u okolici. Rimski tabor, koji je udomljavao postrojbe u rangu kohorte, i pripadajuće civilno naselje nalazili su se na položaju Ordžija i Dobreč u dolini Muća Gornjeg. Rimljani su za svoje naselje preuzeli delmatsko ime Andetrij.

Nalazi koji uglavnom potječu iz nestručnih iskopavanja u drugoj polovici 19. stoljeća svjedoče o rimskim zgradama ukrašenim mozaikom, porticima, stupovima u korintskom slogu te o uređenom vodovodno-kanalizacijskom sustavu. Prema opisima tadašnjih istraživača pronađene su rimske kupelji te svjetovne zgrade. Sačuvani pokretni arheološki materijal svjedoči o prisutnosti vojske i civila, dok natpisi govore o stanovništvu, koje je uglavnom bilo italsko ili već otprilike romanizirano. Iz nalaza je također razvidno kako se rimski Andetrij razvijao od početka Carstva sve do u kasnu antiku, pa i kasnije. Civilno naselje je tijekom svojeg razvoja potpalo pod upravu obližnje kolonije *Aequum*. U kasnoj antici na tom se položaju vjerojatno nalazio utvrđeni kastrum, a poznati su i mnogi nalazi starokršćanskog karaktera, uglavnom kao grobni prilozi. U ranom srednjem vijeku u Muću se naseljavaju Hrvati te grade crkvu sv. Petra, poznatu po nalazu oltarne pregrade s natpisom kneza Branimira.

Delmatski Andetrij

Položaj delmatskog Andetrija dugo je vremena bio nepoznanica. Stariji istraživači smještali su ga čak i na Klis (Kaer 1895). No još je Alačević zaključio kako je to nemoguće, te ga logičkim slijedom postavio otprilike u okolicu Muća (Alačević 1878). Njegovi zaključci temelje se na proučavanju rimske ceste prema *Tabula Peutingeriana*, opisu bitke kod Andetrija Diona Kasija te na tadašnjim arheološkim nalazima. Alačević u bitnome nije nimalo pogriješio, te je bilo potrebno samo nastaviti gdje je on stao.

Drugi korak naprijed u stručnoj je literaturi učinjen mnogo kasnije. Čiro Kalebić je, tragajući za srednjovjekovnim gradom Brečevom stigao do Muća Gornjega, gdje su ga mještani uputili na strmu gradinu zvanu Čukova greda (Kalebić 1929: 303). Oduševljen strateškim položajem i nalazom zidova, zaključio je da je ondje stajao srednjovjekovni kastrum *Breč*. Usput je dodao kako je taj položaj zasigurno služio Ilirima i Rimljanima Andetrija u obrambene svrhe, i taj je zaključak s današnje distance zapravo puno vjerojatniji negoli njegov zaključak o srednjovjekovnom gradu. Taj podatak preuzima Marin Zaninović te se otad u literaturi pojavljuje kao jedini (Zaninović 1867: 7; Bojanovski 1988: 373; Bekić 2002).

Čukova greda uzak je i izdužen brdski greben (greda) sa strmijom južnom i blažom sjevernom stranom (sl. 1). Nalazi se na obroncima Svilaje, pola sata hoda od današnjeg Muća Gornjeg u pravcu sjevera. Taj je položaj uistinu je lako branjiv i s njega se pruža dobar pregled prema Mučkoj dolini i dalje prema jugu.

Prilikom pregleda gradine u nekoliko sam navrata pronašao ulomke prapovijesne keramike. Budući da je bila izložena atmosferilijama, veoma je oštećena, ali se prema oblicima može ustvrditi da po svoj prilici pripada željeznom dobu. Na rimske ili srednjovjekovne ulomke nisam naišao. Na sjevernoj strani se nalazi masivni obrambeni suhozid. Na istočnom dijelu bedema nalazi se splet urušenja koji bi mogao pripadati prapovijesnim vratima, odnosno ulaznom sklopu. Unutar tog porušenog bedema je zaravanak, sada prekriven makijom. Južna strana nema tragova zidova, jer ondje počinje strma klisura. Slične gradine česte su u tom

području i tipične za delmatska utvrđenja (Milošević 1988 – Mačkova glavica u Otišiću, Šestina gradina, Zub, Žlabina, Mala gradina u Koritima, Karanj u Bisku, gradina Radmani, Šurlinova gradina itd.). Nešto istočnije postoji oveća zatravnjena vrtača, uz čije rubove je podignut omanji suhozid. Ta značajka također je česta kod gradina; takve su vrtače stanovnicima najvjerojatnije služile za čuvanje stoke. No s obzirom na oskudne površinske nalaze te činjenicu da je naseobinski plato izložen sjevernim vjetrovima, čini mi se da se na ovoj gradini nije živjelo u dužim vremenskim razdobljima. Vjerojatno je riječ o gradini tipa pribježišta. Nju bi sagradili i održavali rodovi - plemena koja su živjela u njezinoj okolini, a služila bi im za sklonište u slučaju sukoba s premoćnim neprijateljem.

Nakon konačnog osvajanja gradine Rimljani su vjerojatno dali porušiti visoke bedeme, kako se gradina više nikad ne bi koristila u vojne svrhe. U takvom stanju nalazi se i danas (sl. 2).

Rimski Andetrij

Točan položaj rimskog tabora i naselja do danas nije dokazan.¹ Prvi koji spominje arheološke nalaze u Gornjem Muću je opat Alberto Fortis (Fortis 1984). Nakon dolaska župnika don Mije Jerka Granića u Gornji Muć godine 1869. započinju višegodišnja arheološka istraživanja. Don Jerko je kopao na način ostalih entuzijasta i antikvara 19. stoljeća, bez formalne arheološke naobrazbe i uglavnom u potrazi za zanimljivim predmetima. No zahvaljujući nekim njegovima sačuvanim pismima, mogu se djelomice rekonstruirati mjesta na kojima je kopao i nalazi koje je pronašao. S obzirom da su to jedina iskopavanja ikad provedena u Gornjem Muću, ti podaci su zasad od neprocjenjive važnosti.²

Na širem području Muća Gornjeg postoje dva položaja s rimskim nalazima. Prvi položaj je Ordžija, koji se nalazi uz desnu stranu potoka Zmijavca, u blizini današnje crkve sv. Petra. Rimske kupelji i neki drugi nalazi pronađeni su na lijevoj strani Zmijavca. Drugi položaj je Dobreč, koji se nalazi uz lijevu obalu istoimenog potoka. Velika većina svih poznatih pokretnih i nepokretnih nalaza pronađena je na ta dva mjesta (sl. 3). Vrlo je vjerojatno da je na jednome mjestu bio po-

dignut vojni tabor, dok se na drugome razvilo civilno naselje. Prema pokretnim nalazima to je teško zaključiti, jer su se i vojni i civilni predmeti mogli zateći na oba mjesta. Također za mnogo sačuvanih nalaza nije poznato potječu li s Ordžije ili Dobreča, nego im je kao mjesto nalazišta upisano samo Gornji Muć.

Rimski tabor

Vojni tabor Andetrij vjerojatno je sagrađen nakon gušenja Batonova ustanka, 9. godine posl. Kr., kad je Baton konačno i poražen upravo na gradini Andetrij. Tada je započela gradnja cestovnog pravca Andetrij-Salona te druga dva kraka, koji su povezivali legijske tabore Burnum i Tilurij (Bekić 2002, 12). Bio je to kohortski tabor, za koji znamo da su u njemu bile smještene *Cohors VIII. voluntariorum civium Romanorum*, *Cohors III. Alpinorum equitata* i *Cohors I. Belgarum equitata*. Te su postrojbe, a možda i neke druge bile ondje smještene do 3. stoljeća.

Zasad je vjerojatnije da se vojni tabor nalazio na položaju Ordžija negoli na Dobreču. Položaj Ordžija naime ima topografske značajke koje mu daju izrazitu prednost u odnosu na položaj Dobreč. Ordžija se nalazi gotovo na sredini duge Mućke doline pa je taj položaj povoljan za nadzor cestovne komunikacije kroz dolinu, od Magnuma prema Tiluriju. Dobreč je, naprotiv, gotovo sakriven na južnom dijelu doline. Nadalje, Ordžija se nalazi upravo na početku klanca koji se grana i vodi u brdovito područje Svilaje, prema sjeveru. Ondje se nalazi i delmatska gradina Ćukova greda, s kojom ima vizualnu komunikaciju. Na taj se način mogao provoditi izravan nadzor nad preostalim delmatskim življem na Svilaji. Dobreč nema lagan pristup unutrašnjosti Svilaje niti je vizualno povezan s Ćukovom gredom. Na zračnim snimkama na oba položaja primjećuju se "urednije" postavljene gromače i suhozidi, koji su ujedno i drugačije postavljeni u odnosu na obična polja (sl. 4). Na Ordžiji je međutim to značajnije izraženo, što bi odgovaralo ostacima pravilnijeg oblika vojnog tabora. Kohortski tabori najčešće imaju stranice približnih dimenzija 190 x 190 metara, no to nije pravilo, jer postoje brojni veći i manji tabori za smještaj postrojbi.

Ostaci kupelji s lijeve strane Zmijavca mogli bi pripadati vojnim kanabama koje su bile postavljene u neposrednoj blizini tabora, što je uobičajeno. Kako su kupelji nosile i potencijalnu opasnost od požara, često su smještane izvan zidina (Lyes 2000,2). U kanabama su također živjeli obrtnici koji su svoju robu prodavali vojnicima, a ondje su bile smještene i gostionice, pekarnice i slično. Brojni su primjeri kanaba koje su postavljene pedesetak metara od tabora kao na primjer Nida - Heddernheim (Lenz-Bernhard 1986, a.10), Zugmantel, Buzbach, Niederbiber (Sommer 1988, a. 2, 24-26), Housesteads, Chesterholm (Breeze 1989, 33, 39).

Civilno naselje

Dobreč je, dakle, po svemu sudeći vjerojatnije bio civilno naselje vezano uz vojni tabor (sl. 4). Civilna naselja koja se razvijaju oko dva kilometra daleko od tabora i kanaba, također su česta. Sličnu situaciju nalazimo u Burnumu, Tiluriju (Zaninović 1996, 165, 269, 277) i drugdje. Takva naselja razvijala su se na dovoljnoj udaljenosti od tabora, odnosno na zemljištu koje njemu nije pripadalo, i to zato da bi naselje u nekoj budućnosti moglo dobiti status municipija, što bi bilo nemoguće na vojnom teritoriju. U tim naseljima često su se naseljavali veterani, koji se nakon dugogodišnjeg boravka u taboru nisu željeli drugdje preseliti. Ovdje su, osim u kanabama, također mogle živjeti i obitelji aktivnih vojnika, što je razvidno iz natpisa pronađenih na Dobreču (Bekić 2000, 132).

Uzmemo li u obzir da je najprije sagrađen vojni tabor na Ordžiji, jedino drugo pogodno mjesto za gradnju naselja bio je Dobreč. Taj položaj je ponovo smješten uz potok, zbog pitke vode i kupelji. Naselje je poslije pripalo ageru kolonije *Aequum* (Čitluk kod Sinja) s kojom je bilo povezano putem kroz dolinu Sutine.

Danas se na Dobreču mogu zamijetiti veće i manje gromače, prepune rimskog građevinskog materijala, tegula, spika, imbreksa, mramora i obrađenog kamena. U izoranim poljima pronalaze se i sitni arheološki nalazi kao što su keramika, staklo, novac i slično (sl. 6).

Kasnoantički kastrum?

Velika većina kasnoantičkih nalaza potječe upravo s Dobreča. Znamo li da je tabor na Ordžiji izgubio vojno značenje i posadu tijekom 3. st., jasno je da je u mučkoj dolini ostalo jedino civilno naselje na Dobreču. U 4. stoljeću provale barbarskih naroda dosegnule su vrhunac, pa se civilna naselja utvrđuju, pa čak i pojedine *villae rusticae*. Vjerojatno je i ovo naselje tada pretvoreno u kasnoantički kastrum, u koji su se sklonili okolni stanovnici. Na Dobreču su zabilježeni nalazi vojnog porijekla iz 4. i 5. st. koji su mogli pripadati vojnoj postrojbi smještenoj na Dobreču. Srebrne kopče mogu se čak povezati s razdobljem vladavine Zapadnih Gota, koji su tada mogli kontrolirati ovaj kastrum (Bekić 2002, 67, t.III-7). Najmlađi nalaz je Justinov novac, koji svjedoči da se ovdje živjelo do prve polovice 6. st., a nalaz vrha strijele mogao bi svjedočiti o prisutnosti bizantske vojske (Bekić 2002, 129; 61. T. I-9). Konačno napuštanje kastruma Andetrija tako bi se moglo smjestiti ili u doba gotsko-bizantskih sukoba sredinom 6. st ili u doba osvajanja Dalmacije od strane Slavena početkom 7. stoljeća.

Zaključak

Slijedom izloženog može se pretpostaviti kako je Čukova greda zasad najizvjesniji položaj za ilirski Andetrij, gradinu koja je bila tvrd orah za rimskog pokoravanja Dalmacije. Nakon uništenja utvrđenog Andetrija Rimljani su, poučeni većim brojem ustanaka, odlučili sagraditi lanac utvrda i ceste koje ih povezuju. Taj lanac je podignut na za Rimljane najopasnijem području - od Burnuma, preko Tilurija pa sve do Narone. Na taj su način Rimljani ustanovili neku vrst limesa, koji je jamčio sigurnost novoosvojene provincije. Mnogobrojne vojničke posade u utverdama gradile su ceste, brinule se za sigurnost, nadgledale peregrinske zajednice i, što je najvažnije, samom svojom prisutnosti bile važan element romanizacije ovog prostora (karta 1).

Kao i drugdje u Dalmaciji, tabor je bio postavljen što bliže nekadašnjem neprijateljskom uporištu. U Muću Gornjem, na položaju Ordžija, na 10 minuta hoda od ilirskog Andetrija, gradi se tabor za kohortu. Kohorte

postavljene u "novi" Andetrij nadgledaju prostor od Magnuma na sjeverozapadu do Tilurija prema jugoistoku, ali i cestu prema Ekvumu. Kao što je to uobičajeno, uz sam tabor razvijaju se kanabe s kupeljima koje možemo postaviti na prostor lijeve obale Zmijavca, južno od današnje crkve.

Oko kilometar dalje, na položaju Dobreč, razvija se civilno naselje, pod upravom kolonije Ekvum. Brojni vojni nalazi iz 4. st. potvrđuju kako je Dobreč u kasnoj antici utvrđen kao kastrum, pa ga takvim zatječu i Ostrogoti kada preuzimaju vlast. Konačni pad Andetrija mogao se zbiti u doba gotsko-bizantskog sukoba ili u doba slavenskog prodora do Salone. Prva sljedeća naseobina na ovom prostoru potvrđena je starohrvatskom crkvom iz 9. st. u samome Muću Gornjem.

Zaključci izloženi u ovom prilogu temelje se na promišljanjima topografskih obilježja prostora, nestručnim iskopavanjima iz 19. st. te na većem broju, uglavnom slučajnih arheoloških nalaza. Stoga nije moguće tvrditi da će neka buduća arheološka sondiranja u potpunosti potvrditi ove pretpostavke.

Ipak, postoji dovoljno elemenata koji upućuju, logičnim slijedom, da se ove pretpostavke slažu te vjerujem da nismo daleko od istine. Za razrješenje ovih pitanja potrebno je u budućnosti obaviti arheološka istraživanja na sva tri položaja - Ordžiji, Dobreču i Čukovoj greda. Na tim mjestima se zasad ne grade objekti, pa se može očekivati da su arheološki slojevi oštećeni samo poljoprivrednim radovima. Kako su istraživanja dvaju velikih legijskih vojnih tabora, Tilurija, a u novije vrijeme i Burnuma napredovala, očekivati je kako će i ovakvi, manji kohortski tabori biti u dogledno vrijeme barem sondirani. S obzirom da su i veći i manji tabori neraskidivo vezani uz cjelokupnu sliku rimske vojne prisutnosti u Dalmaciji, takvo što je više nego poželjno.

¹ Ovaj rad nudi neke prve pretpostavke o tim položajima na osnovi višegodišnjeg istraživanja, koje nije uključivalo arheološko sondiranje ili iskopavanje.

² Iskopavanja starohrvatske crkve u Muću Gornjem izlaze iz vremenskog okvira ovog rada.

Luka Bekić

ANDETRIUM, ROMAN MILITARY STRONGHOLD

(Summary)

Andetrium is the name of a Delmati hillfort, later on of a Roman camp, and of a settlement that was situated in the valley of Muć. Andetrium has been known as a Delmati hillfort where a key battle was fought in the end of *Bellum Batonianum* against Roman rule. It is also known that Roman military, being the winner, settled their military troops, who remained there for a few centuries. The Delmati hillfort Andetrium was most probably situated at the location of Čukova Greda, on the slopes of Svilaja, to the north of the present Gornji Muć. The hillfort was built on an easily tenable location, and was well fortified. However, it does not seem to have been continually inhabited, the Delmati communities living in the surrounding area used it as a refuge. The Roman camp that hosted the cohorts and the civilian settlement belonging there, were situated at the location of Ordžija and Dobreč in the valley of Gornji Muć. The Romans kept the Delmati name of Andetrium for their own settlement. The finds, mainly dug unprofessionally in the second half of the 19th century, attest the presence of Roman houses decorated in mosaics, porticos, columns in Corinthian style, and water supply and waste water system. According to the descriptions by the then-excavators, Roman baths and secular buildings were excavated. The preserved small finds attest the presence of the military and the civilians, and the inscriptions speak of the population, who were mainly Italic or had already been romanised. According to the finds it is obvious that Roman Andetrium developed from the beginning of the Empire all the way to the Late Roman period, and further on. The civilian settlement in its development came under the rule of the nearby colony of *Aequum*. In the Late Roman period this was probably the location of a fortified *castrum*; moreover there were the finds of the Early Christian features, mainly grave goods. In the early Middle Ages, Croats inhabited Muć and built the church of St Peter, famous for the find of altar screen with the inscription of the Duke of the Croats.

LITERATURA

Alačević 1878

J. Alačević. Il municipio Magnum ed altri luoghi lungo la via Romana da Salona a Burnum. *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 6. 90 - 96, 7. 103 - 110, 8. 120 - 25, 9. 138 - 144. I. 1878.

Bekić 2002

L. Bekić: *Ilirski i rimski Andetrij*, Magistarski rad. Zagreb 2002.

Bojanovski 1988

I. Bojanovski. Bosna i Hercegovina u antičko doba, *Djela Akademije nauke i umjetnosti BiH.*, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 6. Sarajevo 1988.

Breeze 1989

D. J. Breeze. *Hadrian's wall*. London 1989.

Fortis 1984

A. Fortis. *Put po Dalmaciji*. Zagreb 1984.

Kaer 1895

P. Kaer. *Sull'ubicazione di Andetrium e di altre località ricordate nella guerra Dalmato-Pannonica: Ricerche geografico-storiche*. Zadar 1895.

Kalebić 1929

Ć. Kalebić. Povijesni prilozi topografiji gradova i tvrđava u župi Cetini. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50. 1928/9. 296 - 306.

Lenz-Bernhard 1986

G. Lenz-Bernhard. Ein Dosenortband aus der Villa Rustica Ladenburg "Ziegelscheuer". *Archäologische nachrichten aus Baden*, 36. 1986. 32 - 42.

Lyes 2000

C. J. Lyes. In what Ways do the Archaeological Characteristics of *Canabae* and *Vici* Differ from those of Fully-fledged Towns?. <http://www.ancientworlds.net/aw/post/154737>. 2000.

Milošević 1988

A. Milošević. *Arheološka topografija Cetine*. Split 1998.

Sommer 1988

C. S. Sommer. Kastellvicus und Kastell. *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, Band 13. Stuttgart 1988. 457 - 709.

Zaninović 1966

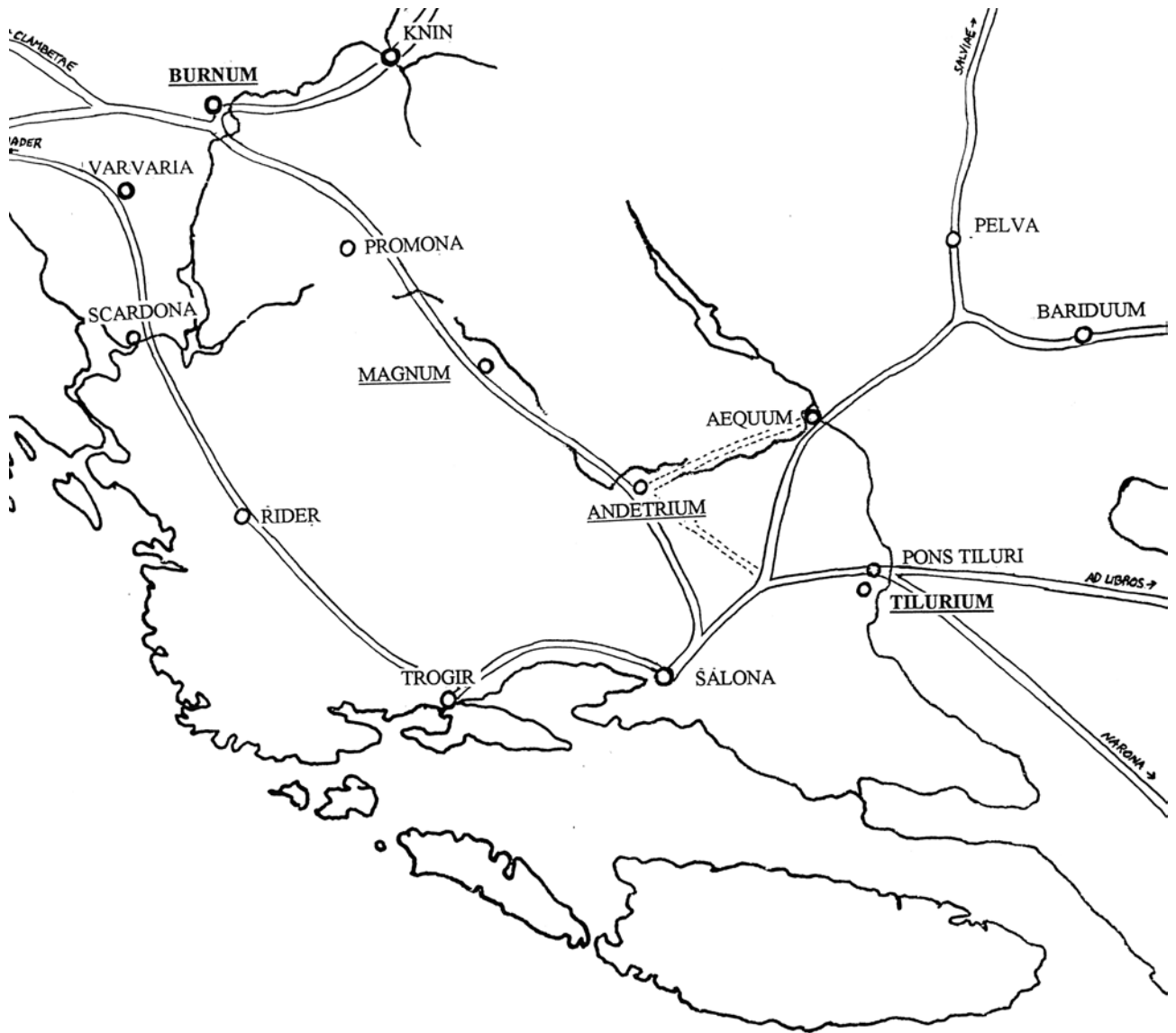
M. Zaninović. Ilirsko pleme Delmati. *Akademija nauka i umjetnosti BiH. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, knjiga 4/2. 1966.

Zaninović 1967

M. Zaninović. Ilirsko pleme Delmati. *Akademija nauka i umjetnosti BiH. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, knjiga 5/3. 1967.

M. Zaninović 1996

M. Zaninović. *Od Helena do Hrvata*. Zagreb 1996.

Karta 1. Cestovni pravci u antičkoj Dalmaciji (crtež: Luka Bekić, 2002.)

Sl. 1. Pogled na južnu stranu Čukove grede (foto: Luka Bekić, 2006.)

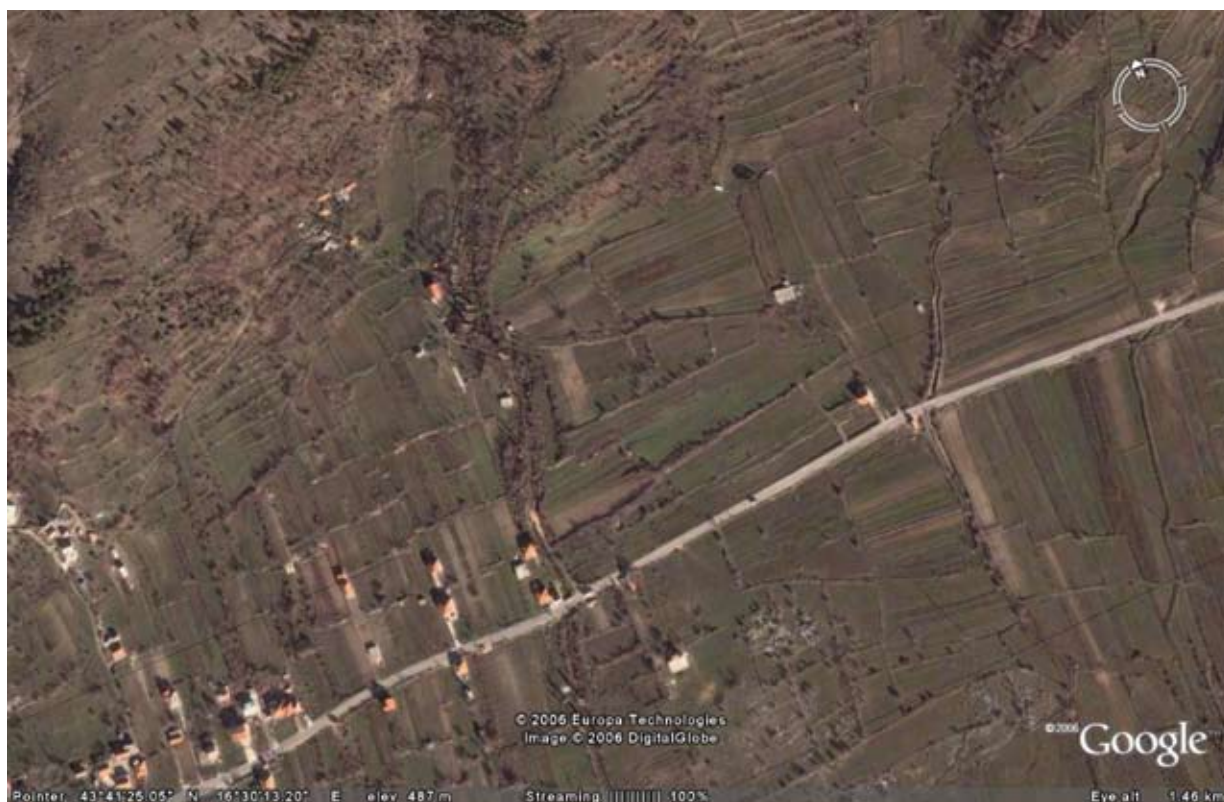
Sl. 2. Razrušeni masivni bedem na sjevernoj strani Ćukove grede (foto: Luka Bekić, 2006.)

Sl. 3. Međusobni odnos položaja koji se opisuju u tekstu (<http://maps.google.com>, oznake Luka Bekić)

Sl. 4. Pogled iz zraka na položaj Orđija, koji se nalazi u središtu fotografije (<http://maps.google.com>)

Sl. 5. Pogled iz zraka na položaj Dobreč, koji se nalazi u središtu fotografije (<http://maps.google.com>)

Sl. 6. Jedna od većih gromača na Dobreču, prepuna antičkoga građevnog materijala (foto: Luka Bekić, 2006.)